IV.

Originea rom. SAT.

Filologia românească oscilează încă, în ce privește originea acestui cuvânt, între lat. *satus* și alb. *fšat* (din lat. *fossatum*).

Controversa dăinuește mai ales din două cauze, — una sentimentală: greutatea de a renunță la un prototip latin atât de ademenitor, alta technică: unghiul redus, supt care a fost privită problema, care, de fapt, trebuie pusă în cadrul larg al „filologiei comparate."

Să încercăm a o face.

1. Pentru derivarea din lat, *satus* (de la *serere*), '(câmp, ogor) sămănat', ar vorbì următoarele considerații:

a. Vr. *sat*, 'câmp', din Coresi (invocat de d. S. Puşcariu, „Zeitschrift für rom. Philologie", XXXVII, 113), și din Psalt. Șcheiană: „Adapă toate fiarele *fsatelor*" (Ps. e. III, v. 11; ed. Candrea, II, 214) = potum praebeant omnibus animantibus *agri* (la Dosofteiu: „câmpului"); cf. II, 96 (Ps. XLIX, 11).

b. Rom. *mirişte*, 'loc unde a fost o sămănătură, lan', față cu sl. *mir*, 'lume, mundus' (cf. preot de mir), și germ. *Dorf* (got. *daurp*, 'Acker'), la a cărui basă, ca și la aceea a rus. *derévnya*, 'sat', dialectal: 'Pflugland' (litv. *diruvà*, 'Acker'), stă ideia de 'arătură, ogor' (cf. O. Schrader, *Die Indogermanen*, p 40).

2. Pentru derivarea din alb. *fšat*, resp. lat. *fossatum* (*massatum*, admis ex aequo de G. Meyer, *Alb. Wörterb.*, e inutil și imposibil, pentru motivele ce se vor vedeà) pledează următoarele împrejurări:

a. Vr. *fsat*, pe care etymonul *satus* îl lasă neexplicat,

b. Greutatea de a admite existența a două cuvinte de origini diferite: unul, *sat*, latinesc, altul, *fsat*, albanez;

c. Absența unei reale dificultăți semantice, în ce privește trecerea de la *fossatum* la *fšat* (*fsat*, *sat*).

D. Candrea (*Straturi de cultura și straturi de limbă*, în „Viața Nouă", IX, p. 317 sq.) citează pe mr. *fusat* 'șanț' (Vlaho-Clisura), pe it. *fossato* și fr. *fossé*, idem, pentru a conchide că *fossatum* 'sat' se va fi desvoltat dintr'o construcție ca: *sisto ad fossatum*, 'staŭ, locuĭesc lângă șanț', etc., devenită apoi eliptică *(ad) fossatum*.

BDD-A14613 © 1920-1921 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:09 UTC)

Ceva este, de sigur, în această argumentare. Cred, totuşi, că n'avem nevoie de asemene artificii, pentru a înţelege procesul de prefacere a sensului.

Du Cange înregistrează o întreagă serie de *fossata:* de la *fossatum*[1], 'vallum, fossa', până la *fossatum*[2], 'territorium, ut videtur, certis limitibus quasi fossato circumdatum'.

Nu e *acesta*, în esenţă, înţelesul primitiv al cuvântului nostru? — Cheia o dă *fossatus*[3], *'evercitus*, seu potius *castra*, vallo et fossis circumdata' *(ibid.*; cf. vspan. *fonsato*, vport. *fosado*, „armată"): datele istorice-culturale confirmă, că acest *fossatus* trebue privit ca terminul intermediar între *fossatum* 'şanţ' ('tranşeie'!) şi *(f)sat.* Caracterul „militar", războinic, al aşezărilor omeneşti se împleteşte, în adevăr, pretutindeni, cu cel „civil", paşnic, — la origine, adesea, pastoral, — şi lucrul nu va suprinde prea mult într'o epocă de „armată constructivă" *verheeren* 'a pustii' (de la *Heer* 'armată') n'a fost totdeauna şi exclusiv rostul unei armate, care, cu tot *populari* 'pustiesc', rămâne, în sens positiv, un *populus* (cf. *Glotta*, III, pd. 196, 599), un σταρτός = στρατός sau λαός (cf. *pâlc*, 'stol, ceată', sl. *polkŭ*, germ. *Fussvolk*, *Kriegsvolk*, etc.) Iar a transforma o locuinţă provisorie, improvisată în vederea lupteĭ, în una definitivă, statornică, nu e câtuşi de puţin un proces nefiresc.

Astfel, mgr. φοσ(σ)ᾶτο(ν), φουσάτον 'στρατόπεδον' (cf. Du Cange, *Gloss. Graec.;* G. Meyer *Neugr. Stud.*, III, 72) e perfect sinonim cu ngr. κατοῦνα 'camp, quartier, cantonnement' (Legrand, *Poèmes historiques en grec vulgaire*, p. 342), care e identic cu *catun(a)* al nostru[1], ca şi cu vsl. катоунъ 'παρεμβολή, castra', propriu: 'catonament' (cf. *cantone*), însemnând şi: 'locus mulgendis aestate ovibus' (Miklosich), 'Hirtendorf' (v. *Indogerm. Forschungen*,

1) Cf. *cătun*, „locuinţă de purcari şi pescari" (Pasculescu, *Lit. pop rom*, p. 329), la Românii de Serbia (v. Giuglea-Vâlsan, glosarul): *cătun*, „colibă, bordeiu"; cf mr *cătive*. — Despre *cătunul* meglenit, v. Papahagi, *Megleno-Românii*, I, p 40 şi urm (megl. *cliet*, „cămăruţa unde se păstrează haine, lăzi, etc.", e identic cu *kleti*, *kletişta*, „locuinţe de păstori" în evul mediu; cf vbug *kletь*, 'ταμεῖον, οἴκημα, Gemach, Zelle', etc.: Berneker, pp 517—8). — *Catuna* îşi numesc „cătunarii", lăieşii şi căldărarii noştri „cortul" (cf *şatra*), pentru care există şi terminul *ţara* (Barbu Constantinescu, *Probe de limba şi literatura Ţiganilor din România*, p. 38). cf bulg. *katun*, *katúnin*, „nomadisierender Zigeuner", *katúnište*, „Zigeunerlager" (Berneker)

BDD-A14613 © 1920-1921 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:09 UTC)

XXXIII, 431 sqq.); astfel, ngr. μετάτο, 'ἑταιρεία ποιμένων', 'fromagerie' (Legrand, *o. c.*, 349), it. *metato*, log-. campod. *medau*, rom. *mă cunetătesc (Rev. critică-literară*, IV, 87: acesta ar cadra totuşi cu etymonul *comitatum*, propus de Iannarakis şi respins de Legrand, *l. c.*, şi G. Meyer, *Neugr. Stud*, III, 45), etc., au la basă, toate pe lat. *metatum*, termin tehnic pentru 'cartier' militar (cf. *Rheinisches Museum f. Philologie* pe 1915, p. 157), precum fr. *château*, it. *castello*, mlat. *castellum* au la basă pe *castrum, castra*, 'lagăr, tabără' (Cf. încă: *-chester*, paralel cu *-wick* = l. *vicus*, din n. de localităţi englese; apoi: cech. *kostel*, „Kirche" = lat. *cas, tellum*: Kretschmer, în „Archiv f. sl. Philologie", XXVIII, p. 159; sârb. *costol*, în *Costolac* = Viminacium; turc.-dobr. *Chiosteli*). Rom *cetate*, 'place-forte, forteresse', faţă cu lat. *civitas* (*civis*) şi gr. πόλις (πολίτης) faţă cu ἀκρόπολις (cf. lat. *arx*, germ. *Burg* propr.: „jeder Ort, der Schutz [bergen!] gewährt") sânt tot atât de instructive[1]).

Şi lucrul e foarte natural. Acelaşi „instinct (conservativ) al proprietăţii" şi aceeaşi necesitate a apărării, care fac pe gospodar să-şi *îngradească*, să-şi împrejmuească cu *gard* adecă, *ograda* sau *curtea* (cf. germ. *umfrieden, Friedhof*, lat. *cohors, hortus*, χορτος): 'ogradă', 'grădină'!), au făcut pe om să-şi *îngrădească* şi aşezările comune (cf. *poarta ţarinei* de la satele noastre[3]): sl.

1) Cf. Jireček, *Gesch. d. Serben*, I, 156 „Das Hirtendorf heisst seit dem 13. Jahrhundert „Katun", es ist ein Lager, nach der militarischen Terminologie der Byzantiner" — Un interesant termin de comparaţie oferă şi acele *katama* din Sudul Abisiniei, „des postes ou villages palissadés", „des habitations de montagne", de care se vorbeşte în „Revue Critique" din 1920, p. 410 (după un studiu al lui H. Dehérain) — Pentru *palissade* însuşi (din *pal*, lat. *palus*, „par"), cf. rom. *palancă* (cu „părînge"!), lat. *crebrisuro*, „vallum crebris suris, id est palis, munitum" (Ennius, ap. Festus, ed. Lindsay, p. 51). — Despre raportul dintre gr. πόλις şi lat. *Urbs*, v. studiul lui E. Kornemann, în rev. „Klio", V, p 72 şi urm.

2) Pentru *Curtea-de-Argeş* (= „Palatul de reşedinţă domnească de pe apa Argeşului,"), cf. *Ruşii-de-Vede, Vălenii-de-Munte*, etc.

3) Interpretarea ca „loc de percepere a vămii (rut. *caryna)*", analog *rohatcei*, „barierei", de la târguri, (Miklosich) e exclusă printr'un *mezokapu*, „poarta câmpului", copia-i ungurească din Valea Crisului-Negru, unde sânt sate care-o păstrează până azi (v. St. Győrffy, *Das Ungartum im Tale der Schwarzen Körös*, p 41 şi urm.), cum o păstrează şi atâtea sate româneşti din Ardeal. In cutare localitate, din aceaşi regiune crişană, poarta însăşi a dispărut, păstrându-se numai numele de odinioară: „Porkolat" (Győrffy, *l. c.*). Cf. încă expresiile rom. pop. *a se îngrădi cu cineva*, „a găsi la el sprijin, bunăvoinţă", *a face sat cu cineva*, „a se întovărăşi, a se înţelege cu dânsul"

BDD-A14613 © 1920-1921 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:09 UTC)

grad 'oraş' (cf. *Grădişte*,[1] *Tirgovişte*, „loc unde a fost un oraş", *Selişte*, „loc unde a fost un sat", megl. *Catùnişti* „loc unde a fost odată cătun", *Băcìlişti*, „loc unde a fost târlă, băcie": Papahagi, *Megleno-Românii*, II, 38), rus. *gorod* (cf. *gorodişte*, rom. *Horodişte)* sânt — cu toată împotrivirea lui Jagić — acelaşi cuvânt cu rom. *gard*[2] (v. Hasdeu, *Etym. Magn*, III, col. 2801; cf. vr. „*grădişul* cetăţii" din Dichiti, ed. Iorga, p. 99, de fapt: *îngrăditura*, fr. *enclos*, lat. *pomerium*, „incinta"), *grădina* (cf. mgl. *Gardiňia)*, germ. *Garten*, întocmai precum celt. *dunum* 'oraş' (cf. *Noviodunum*, „Târgu-Nou")[3] şi engl. *town*, idem (cf. *Newton Newtown*, „Târgu-Nou"), sânt acelaşi cuvânt cu germ. *Zaun* 'gard' (v. Schrader, *o. c*, p. 38), cf. danes. *Kirkegaard* şi *Kjöbenhavn (-havn, -haga*, fr. *haie: La Haie)*. Lat. *forum* însuşi nu înseamnă originar, alta decât 'umfriedigender Raum': de la *forus*, 'Planke' (Walde, *Indogerm. Forschungen*, XXXIX, p. 74).

Despre lat. *oppidum* ne învaţă însuşi Caesar: „'Oppidum autem Britanni vocant, cum silvas impeditas vallo atque *fossa* munierunt, quo incursionis hostium vitandae causa convenire consuerunt" *(De bello Gallico*, V, 21); iar Varro (*De lingua Latina*, V, 32): „Oppida condebant in Latio *etrusco ritu* multi, id est iunctis bobus, tauro et vacca, interiore aratro circumagebant sulcum (hoc faciebant religionis causa die auspicato), ut *fossa* et muro essent muniti. Terram unde exsculpserant 'fossam' vocabant et introrsum factam 'murum'".

Dar, cu acestea, ne-am întors — *ad fossatum* Cetitorul s'a lămurit, sperăm, asupra transiţiei lui *fossatum* de la înţelesul de 'şanţ, tranşee', la acela de *(f)sat.*

---

1) Un sens special al cuvântului *grădişte* e acela de *popine*, „urme rămase în băltl din terasele inferioare dunărene, îngropate supt sedimente" (v. *Analele Dobrogei*, I, p. 597; cf. Dict. Acad., *s. v.* — *Pogârzie* din rev. „Ion Creangă", VII, 203 *pograzie*, **podgrăzită* · *podgrad*, „suburbie, varoş'

2) Slav. *grad*, *gard* însuşi ar representa pe vgerm *gardas*, got. *gards* (cf *garto*), „Einfr edung, Saalbau" (cf *sala*, fr. *terre de sale* · Wilser. *Die Germanen*, II, 329), „Hofraum (ograda), Baumgarten (gradină) und Holzzaun (gard)", obiceiul de a întemeia sate din case izolate prin ogrăzi apare ca specific german la Tacit (*Germania*, 16 „vicos locant non in no trum morem connexis et cohaerentibus aedificiis [συνοικισμός]: suam quisque domum spatio circumdat. ."). Cf. însa Tucidide, I, 10, 2.

3) Cf. şi W. Meyer-Lubke, *Die Dunum-Namen*, în „Zeitschr f. fr. Spr u. Litteratur", XLV (1916), p 350 şi urm.

BDD-A14613 © 1920-1921 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:09 UTC)

Etymonul lat. *fossatum* ni se pare, de fapt, preferabil rivalului său *satus:* tot atât de potrivit ca înţeles fundamental (chiar sensul de 'ar, cultiv' nu lipseşte lat. *fodere!*), perfect clar ca evoluţie semantică (dacă *grad* 'oraş', lit.: 'loc încunjurat cu gard' a putut fi numit după *gardul* împrejmuitor, de ce nu s'ar fi putut numi şi *fsat*, 'sat', după *fossatum*, 'şanţul încunjurător'?), formal, el are netăgăduitul avantagiu de a explică varianta arhaică *fsat*, fără a trebui să recurgem la mijlocirea alb. *fšát* şi, cu atât mai puţin, la ipotesa, neverosimilă, a unei duble provenienţe

V.

Elemente latine.

Aret.

Expresia *în aretul vântului* = obviam vento, vor dem Wind (Lex. Bud.), ca şi poziţia accentului: *áret* (cf. Hasdeu şi Tiktin, ad voc.), trimite la lat. *halitus,-m* (sc. venti), lit. „suflarea (vântului)".

La cele spuse altă dată în acest sens („Arhiva" din Iaşi, XX, 528), adăugim acum: lat. *halitus* s. *alitum* = aura venti (Thes. gloss emend., I, 511), it. *alito di vento*, idem (Tommaseo), cors. *alitu, alda* (dell'aria), „alito, spiro, soffia" (Falcucci).

Dintre explicările mai recente, aceea a lui Auerbach (în „Anuarul" Weigand pe 1913, p. 212) reînvie pe *erectum*, iar a lui Viciu propune, din parte-i, pe sicil. *arretu*, „arreri, arrè, addietro" (*Limba română poporana şi dialectul sicilian*, p. 79).

Berc.

Înţelesul de „scurt de coadă" (cf. recitativul copilăresc: „melc, melc, *codobelc*" = **codoberc*, după: *codolat, codalb, codoroş, codobatura;* mr. *scurtabec* = **scurtaberc* ? v. Dalametra) concordă foarte bine cu lat. *brevis (brevi coda)*, iar, supt raportul formal, dintr'un lat. **brevicus* (cf. *brevículus)* am putea avea rom. *berc* (pro **brec*), după cum dintr'un lat. **scrobula* avem *scorbura* (pro **scrobură*).

BDD-A14613 © 1920-1921 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:09 UTC)